

LA FUNDACIÓ DEL COL·LEGI DE BETLEM DE LA COMPANYIA DE JESÚS DE BARCELONA

Antoni Borràs i Feliu

El que, al segle XVIII, constituïa un dels complexos arquitectònics més grans i rics de la Barcelona barroca, tingué uns difícils i senzills començaments, àdhuc inintel·ligibles pels que ignorin la situació econòmica de la Barcelona del segle XVI.

En d'altres ocasions ja hem tractat d'aquest col·legi¹; avui ens limitarem al seu moment original i al binomi Ayala-Maria Manrique de Lara, l'home providencial i la fundadora del col·legi. Caldrà resumir, però, els esdeveniments anteriors.

Les breus estades d'Ignasi de Loiola a Barcelona², li valgueren l'amistat d'un reduït grup de persones influents, que esdevindrien els impulsors de l'establiment del nou Orde a la ciutat comtal³.

El primer jesuïta que passà per Barcelona, Antoni Araoz, en la seva primera carta a Ignasi, del 30 d'octubre de 1539, parla ja de la bona acollida que rebé dels amics que Ignasi deixà a Barcelona i dels desigs d'aquests que la Companyia s'establís⁴ a la ciutat; encara amb més detall ho repetiria, en la seva següent carta⁵. Aquest desig tenia una doble arrel: la primera, la suara amistat amb Ignasi; la segona, la trista situació religiosa en què es trobava la ciutat. Segurament per moure amb més facilitat l'actuació d'Ignasi, li ve dibuixada amb trets ben foscos. Hi llegim:

*Lo que al presente ocurre es rogar mucho y suplicarle se quiere acordar de Barcelona por su mucha charidad, por la mucha necesidad que sin dubde ay en ella ... mas aun en toda Catalunya, que la mayor parte dellos no son christianos, o a lo menos no bivan como christianos*⁶.

1. Una visió molt breu a BORRÀS i FELIU, Antoni: "I.a Companyia de Jesús a Catalunya del 1540 al 1767", dins de *Catalunya cap un nou mil·lenni*, Barcelona, 1989, p. 31-50, en concret p. 40-41. Per la seva desaparició, veure: Ídem: *L'expulsió dels jesuïtes de la ciutat de Barcelona en el marc del seu desterrament d'Espanya per Carles III*, dins de *Catalunya a l'època de Carles III*. "Segon Congrés d'Història Moderna de Catalunya", Barcelona, 1988, p. 403-430.

Veure les visions generals a ASTRAIN, Antonio: *Historia de la Compañía de Jesús en la asistencia de España*, Madrid, 1902, T. I p. 276 i passim. I, per al moment fundacional, la bona exposició de BADA, Joan: *Situació religiosa de Barcelona en el s. XVI*, Barcelona, 1970, p. 120-128, on hom pot treure algun detall que jo no recullo aquí.

2. BORRÀS i FELIU, Antoni: *Ignasi de Loiola a la ciutat de Barcelona*, Barcelona, 1991.

3. Carta del P. Antoni de Araoz a Ignasi de Loiola, Saragossa a 30 d'octubre de 1539, a *Epistolae Mixtae*, Madrid, 1898, T.I. p. 31-38.

4. *Yo e coligido de todos ellos, immo me lo dixerón alta voçe, que en cosa ninguna de mejor voluntad emplearian su aver, que para esta santa cosa* [la fundació d'un col·legi] *como y quando se les diese aviso*, Íbid. p. 33.

5. Carta del P. Antoni de Araoz a Ignasi de Loiola, Barcelona a 6 de julio de 1542, *Epistolae Mixtae*, T.I. p. 95-97; veure l'*Epilogatio* del 1543. Íbid., p. 124.

6. Carta de Joan Pujals a Ignasi de Loiola, Barcelona 31 d'agost de 1543. Íbid., p. 118.

Araoz passà d'altres vegades per Barcelona, sent com era la porta a la península pels que venien de Roma. En les seves cartes apareixen sempre aquests sentiments dels jesuïtes barcelonins⁷.

Aquesta situació ve recollida en les primeres narracions històriques enviades a Roma⁸ i en la *Història del Col·legi de Betlem*⁹. D'aquestes fonts treurem les notícies que complementarem amb les que ens proporciona l'abundant correspondència creuada entre el Col·legi i Roma¹⁰. N'espigolarem únicament aquelles dades que ens parlen directament de la construcció del Col·legi i dels estudis que ben aviat s'hi implantarien. No ens interessem ara altres aspectes, com podrien ser la intervenció dels jesuïtes en la reforma dels monestirs de clausura i en l'establiment d'un orfanat, temes en part ja estudiats¹¹.

En el *Cronicon*, o primer resum de la història de l'Orde, redactat a Roma, hi trobem breus indicacions¹², suficients per a un coneixement substancial dels principals esdeveniments. A Roma, però, tenien constància de moltes més coses i detalls que ara, a nosaltres, ens interessen.

L'anomenat P. Araoz s'havia allotjat sempre en cases d'amics, però hom no podia convertir aquesta situació en permanent, puix que es va començar a admetre candidats i calia pensar en una residència pròpia i independent. Seran precisament els dos primers preveres admesos, en Joan Queralt i en Joan Gestí, els qui tindrien cura de llogar una casa enfront de la vicaria del Pi. Na Guiomar de Gralla, muller del Mestre Racional de Catalunya, pagaria el lloguer; l'aixovar i la manutenció quedava en mans de les monges de Santa Clara. Poc després, el P. Araoz admeté a dos altres sacerdots —en Bernat Caselles i en Montserrat Soler—, nomenant superior (rector) el P. Queralt. Aquest s'ocuparà d'informar a Roma dels principals esdeveniments¹³; per aquesta correspondència coneixem els ministeris espirituals que exercien, tant a l'església del Pi, com a la de Montsó. Bé que, segons el dret propi de la Companyia, hom podia parlar ja d'un col·legi incipient, en realitat la casa de Barcelona no superava una petita residència de preveres que exercien els ministeris fora de casa.

Llur intenció era, ja de bell antuvi, edificar una església on fos possible. Roma no oposà cap dificultat a què tingués com a titular Ntra. Sra. de Betlem, com desitjaven els primers benefactors¹⁴.

El 1550 passà per Barcelona el duc Francesc de Borja, antic virrei de Catalunya, de

7. Cartes del 23 d'octubre de 1542. *Ibid.*, p. 114-116; 3 de febrer de 1544, *Ibid.*, p. 158-161. Paral·lelament, els amics de Barcelona, especialment la religiosa Isabel Roser, abundaven en aquests sentiments i peticions de veure aviat la Companyia a Barcelona. Carta del 6 de novembre de 1542. *Ibid.*, p. 116-117.

8. *Principio del asiento primero que el Colegio de la Compañía de Jesús de Ntra. Sra. de Bethlem tuvo en esta ciudad de Barcelona y ocasion que de servir a ella la Compañía tuvo, y de su fundación y progreso hasta el año 15(85)*. ARSI. Arag. 23, folis 266 r.-269 v. I la seva continuació a *Historia desde el año 1585 al año 1597*. *Ibid.* folis 270 r.-277 v.; *Com començà a fundarse lo present Collegi de Ntra. Sra. de Bethlem de la Companyia de Jesus* [1562]. *Ibid.* folis 255 r.-257 r.; i *Relación del asiento de la Compañía de Jesús en Barcelona. Dictada por el P. Pedro Domenech* [fins a 1597]. BB. Ms-M-III-15¹¹.

9. *Colegio de Bethlem 1545-1700*, APC. AC.OB.1. Manuscrit de 476 folis.

10. Les cartes enviades a Roma es conserven en ARSI Ser. Hisp[ania], les minuts de les respostes a Arag[onia Prov.] i al Fondo Gesuítico. D'altres documents, en altres sèries, com la de Cong[regacions].

11. CREIXELL, Joan: "El Beato Fabro y la primera Residencia jesuítica en España", en *Mamresa*, n° 18 (1946), p. 317-328.

12. *Chronicon Societatis Jesus*, Madrid, 1894, Vol. I, p. 140, i a la p. 162 és mencionada la donació feta per testament de la Biblioteca del mestre Pujals (nucli original de la que esdevindria una de les biblioteques més riques de la ciutat comtal). Cal recordar, també, el que llegim al vol. III en tractar els esdeveniments històrics de l'any 1553: *Admonuit P. Ignatium idem P. Natalis hanc sibi videri rationem opportunam licet opportunam [sic] illius collegii fundandi, si studium Barcinonense cum collegio nostro uniretur, et cum Principe Philippo id tractari posse affirmabat*. p. 428.

13. Recollides cronològicament en el vol. I de les *Epistolae Mixtae*.

14. *Scrivimos pidiendo los despachos para la erection de una yglesia para la Compañía, la invocación della de Nuestra Sra. de Bethlem (si tamen otra cosa no pareciesse a nuestro Padre en Xto. Mtre. Ignatio)*. Carta del P. Joan Queralt al P. Joan de Polanco, Barcelona 23 de novembre de 1548, a *Epistolae Mixtae*, Vol. I, p. 569. De Roma contestaren: *Que quanto a la denominación de Ntra. Sra. de Bethlem que sea segun la devoción de los que hacen esta obra*. Carta del 8 de desembre del mateix any dirigida als PP. Joan Queralt i A. Araoz, a *Monumenta Ignatiana*, Vol. II, p. 265.

camí cap a Roma, on volia ingressar a la Companyia de Jesús. Ell havia fundat a la capital dels seus estats un Col·legi i Universitat¹⁵ i veié amb recança les dificultats dels jesuïtes de Barcelona. Malgrat tot, i de mica en mica, el número de jesuïtes anava augmentant¹⁶. Entre d'altres mesures, demanà a un antic amic seu, el mercader Joan Bolet, que ajudés econòmicament els jesuïtes perquè poguessin adquirir algun lloc definitiu¹⁷. Era inútil pensar en un indret dins de les segones muralles, espai totalment edificat; per tant, la recerca es centrà en els terrenys que s'estenien entre les rambles i les terceres muralles, les actuals Rondes, espai on encara era possible d'ubicar, a la llarga, un ampli edifici. Amb l'ajuda de l'ardiaca Dimas Camps¹⁸, i amb el vist i plau del P. Jeroni Domènech, pogueren adquirir una casa a la Rambla. L'esmentat *Cronicon* resumeix els motius que decidiren la compra de l'immoble:

*Et tandem domus empta est apud Ramblan, qui situs optimus P. Hieronimo visus est, et studio Generali civitatis est vicinus, prope Ferrissam, et dilatari temporis successu poterat*¹⁹.

Tots els altres documents que ens parlen d'aquesta compra esmenten aquestes dues raons: proximitat a l'Estudi General i possibilitat d'ampliar el lloc mitjançant la compra de les cases veïnes. De fet, el segle següent el col·legi, ja amb la incorporació del Col·legi de Cordelles, ocuparà tota l'illa delimitada per les Rambles, el carrer de Xuclà, el de Bonsucrés i el carrer del Carme.

Foren esmerçades dues-centes lliures, donades pel sastre Bagà, per la compra d'aquesta casa, en la qual el mateix any de 1550 començaren a residir els jesuïtes. El segon pas seria la construcció d'una església, encara que fos petita.

Malauradament, el mercader Bolet travessava una difícil situació econòmica, reflex de la situació general de la ciutat, i, malgrat la seva bona voluntat, només va poder deixar, no pas donar, 670 lliures, que els jesuïtes deuriem tornar en un curt termini. A aquest préstec, s'hi adjuntaren 350 lliures donades pel bisbe de Sogorb, Gaspar de Borja, i d'altres petites almoines. Quantitat suficient per a començar les obres de l'església. Hom posà la primera pedra, amb els noms gravats de Jesús i Ignasi, el 14 d'abril. En d'altres pedres es podien llegir els noms d'altres col·legis de la Companyia. El 1556, i malgrat no estar acabada, fou oberta al públic, ocasió, aquesta, aprofitada pel P. Provincial Estrada per nomenar nou rector al P. Joan Gestí.

Semblava que tot s'anava aclarint i que el col·legi tirava endavant. No fou així, dos entrebancs ho impedirien: el plet encetat pel convent del Carme i la parròquia del Pi –i que malgrat l'acció pacificadora del P. Nicolau Nadal no pogué ésser evitat²⁰– i la pesta que

15. Vegeu el meu darrer estudi, on resumeixo estudis precedents: BORRÀS i FELIU, Antoni: *Colegio y Universidad de Gandía a Studi e Diritto nell'area mediterranea in età moderna*, Università degli Studi di Messina, Messina, 1993, p. 27-71, amb bibliografia precedent.

16. Molt de mica en mica, car les peticions d'ingrés a la Companyia, que segons la correspondència es multiplicaven, venien frenades per Roma, que era molt prudent a l'hora d'acceptar candidats, tenint en compte sempre les possibilitats econòmiques de cada lloc.

17. *Principio del asiento primero...*, op. cit. foli 266 v.

18. Aquest ardiaca volia que d'alguna manera el futur col·legi de la Companyia substituís o assimilés l'Estudi General de Barcelona; ho coneixem per la carta enviada des de Roma al P. Francesc de Borja el 15 de maig de 1554. Hi llegim: *Después ha venido a esta corte [de Roma], de donde lleva, como creo, 1500 ducados de renta, y una ydea de hazer en Barcelona mucho por la Compañia. Porque el studio publico, que parece está muy destruydo en aquella ciudad, pretiende él que se haya de reducir á la Compañia y offrèzese él mesmo por lector de alguna lection de artes y de traer también alguno amigo para que haga lo mesmo. Monumenta Ignatiana*, Madrid, 1937, vol. VI, p. 721. Veure també foli 300 i nota 12. Somni de qui desitjava esdevenir professor.

19. *Chronicon*, op. cit. Vol. II, p. 668.

20. D'aquesta oposició, totes les fonts en parlen. Els advocats de la part contrària exposaren, entre d'altres raons, que el col·legi havia començat a ésser edificat sense permís de la ciutat. El P. Queralt comunicava a Roma la inexactitud d'aquesta afirmació, tot admetent que el permís havia estat de paraula i, per això, fou formulada una nova petició. Carta del P. A. Queralt al P. Joan Polanco, Barcelona 4 de juny de 1553. *Epistolae Mixtae*, vol. III, p. 336. En tenir constància també en les *Rúbriques de Bruniquer*: *A 3 de juny de 1553 lo Consell ordinari donà licència als PP. de la Companyia de Jesús de fer Casa en Barcelona a la Rambla, confirmant la que tenian ja dels Consellers predecessors, y a 19 de Juliol 1555, fou la Benedicció de la Iglesia de Bethlem*. Vol. III, p. 88.

colpí la ciutat²¹. El plet fou guanyat per la Companyia, però el malestar amb aquests veïns durà fins a l'expulsió de la Companyia per Carles III; la pesta deixà el col·legi sense habitants, car tots ells, començant pel mateix rector, moriren tot servint els empestats. Només sobrevisqué el germà infermer, Gaspar Pérez. El col·legi quedà quasi buit.

Acabada la pesta l'any 1559, el Provincial P. Joan Baptista de Barma nomenà un nou rector, el P. Miquel Gobierno, i envià uns membres de l'Orde per a refer la comunitat. Aquest intent de renovació quedà frustrat en part, pel fet d'haver estat enviat el rector a Múrcia per a satisfer les exigències del bisbe fundador del col·legi d'aquella ciutat²². El succeí, el mateix any de 1561, el P. Antoni Ramírez, famós predicador, però no pogué fer pràcticament res, car l'any següent calgué enviar-lo a València, com ho demanaven les autoritats d'aquella ciutat. Aquests continus canvis, que repercutien en la bona marxa del col·legi de Barcelona, ens palesen les tensions, en el si de la província d'Aragó, de la Companyia de Jesús, entre dues mentalitats: la que volia potenciar les obres de l'antic Regne de València i, en concret, la del col·legi de la capital, i la dels que preferien assentar definitivament el col·legi de Barcelona. Aquesta doble posició aflorà al llarg de la correspondència d'aquests anys i en serà una víctima el nou rector de Barcelona, el P. José de Ayala²³.

El 6 de gener de 1562 pregué possessió del càrrec de rector del col·legi de Barcelona el suara esmentat José de Ayala²⁴, esdevenint l'home providencial per al col·legi.

La seva tasca, que anirem ampliant, ve resumida en una de les històries enviades, cap el 1576, a Roma. Podem constatar-ne l'exactitud i precisió:

[El P. Ayala] *procuró luego ver si podría empezar a aumentar lo temporal del collegio en el edificio por la estrechura grande de la casa, y así con licencia del P. A. Cordeses, Provincial, empezó este quarto que agora está labrado año de 62, a 4 de agosto, y acabó el quarto principal, conviene a saber, refectorio, cocina con todas las demas officinas y veinte y quatro cámaras y una azotea encima año de 63. Luego el otro año adelante se empezó el quartillo que está apegado al principal de algunas officinas muy necesarias y acabose el mismo año. El medio que N. Señor tomó para levantar este edificio fue hacer muy devota de este collegio a la muy illustre Sra. Doña Maria Manrique de Lara, hija del Duque de Nájera, fundadora que hoy es, la qual ayudó en los principios del edificio con grandes quantidades de dinero y para el ornato de la iglesia muchos ornamentos y plata y tapices, ha proseguido haziendo lo mismo desde el año 62 hasta el 76²⁵.*

Disposant ja d'un hàbitat apropiat, podia pensar-se en allotjar estudiants, que formarien el primer nucli, al qual després se sumarien els que vinguessin de fora. Continua la descripció:

[hom podia augmentar el nombre de subjectes i assentar estudis] *principalmente ofreciendose la Sra. Doña Maria Manrique de Lara de sustentar los estudiantes y así puso el P. Provincial un curso de artes de doze estudiantes, doze padres de misa y seys legos, que fueron por todos en numero de treinta²⁶.*

21. *Principio del asiento...*, op. cit., foli 266 v. *Relación sumaria...*, op. cit., foli 2 r.

22. *Yo he traydo a Murcia al P. Gobierno... aunque con gran dispendio de las cosas de Barcelona pero pareciéonos a mi y a mis consultores que al presente más pesara lo de Murcia.* Carta del P. Cordeses al P. Laínez, Barcelona 27 de febrer de 1561. ARSI. Hisp. 98., foli 101 r. Cal afegir a aquests canvis la difícil situació de Barcelona, per la nova amenaça de pesta. Carta del P. Cordeses al P. Laínez, Barcelona 8 d'octubre de 1560. *Ibid.* Hisp. 97, foli 383 r.

23. D'aquest afer, penso parlar-ne en alguna altra ocasió.

24. Nat a Madrid el 1534, estudià a Salamanca i entrà a la Companyia a l'edat de 21 anys. Assolí el doctorat en teologia i fou un excel·lent predicador, acreditant ja des dels primers moments dots de govern. *Fue muy acepto aquí en Barcelona, no solo en el pùlpito sino también en su buen trato y así se le alargó el tiempo de su officio porque fué rector 16 años, desde 1562 hasta principio de 1578.* *Relación sumaria...*, op. cit., foli 1 v. Vegeu Arag. 15, foli 11. La seva tasca resultava encara més difícil si hom recorda que l'any 1560 Barcelona havia sofert una altra pesta que obligà a dispersar la comunitat. Carta del P. Gobierno al P. Laínez, Barcelona 16 d'agost de 1560. ARSI. Hisp. 97, foli 229 r.

25. *Principio del asiento primero...*, op. cit., foli 267 r. I continua poc després: *el qual [Ayala] conosiendo la tierra y gente della y la poca posibilidad que según su pobreza havia para poderse esperar dotación, así por ser los prelados muy pobres y las haciendas de los demás no tan grandes que pudiesen emprender una obra como esta, procuró por otras vias attender en quanto se pudiese a la dicha fundación.*

26. *Ibid.*

Fins aquest any de 1562, els estudiants jesuïtes de teologia assistien a les classes del proper Estudi General. A la casa només es donaven els anomenats *casus conscientiae*, o classes pràctiques de moral, obertes als sacerdots de la ciutat. Poc abans de la pesta, el P. Gestí escrivia a Roma afirmant que aquestes classes eren el més significatiu i important que es feia a la casa²⁷. La mort dels professors, arran de l'esmentada epidèmia, implicà la desaparició de les classes, represes més endavant.

La tasca del nou rector era ingent, però, emprenedor com era, hi esmerçà el millor del seu temps. A més, pogué disposar d'un llarg període de govern, 16 anys, que no responia a les prescripcions internes de l'Orde. Aquest llarg període de govern i el constant millorament del col·legi de Barcelona no s'ho podien perdonar el grup de jesuïtes que preferien potenciar els estudis a València.

L'àmbit del col·legi era molt reduït i amb l'església encara en construcció. Alguna descripció ens assabenta d'aquell estat d'interinitat²⁸. Calia posar-se de valent a l'obra; però encara era més important assolir la "fundació" del col·legi, és a dir, aconseguir un capital suficient per edificar-lo i assegurar-ne la seva constant ampliació i que, a més, produís una renda anual amb la qual alimentar els residents al col·legi. Generalment, aquesta "fundació" era obra d'un "fundador" que podia ser un noble o una autoritat eclesiàstica. Com podem imaginar, qui volia esdevenir "fundador" havia de donar una gran quantitat de diners, de cop o successivament, per això havia de ser una persona molt rica; com a mostra d'agraïment rebia el títol oficial de "fundador", moltes gràcies espirituals i el dret d'ésser enterrat a l'interior de l'església, normalment al presbiteri. Durant la seva vida, rebia, el dia de l'aniversari de la fundació, una candela o un ciri, de caràcter simbòlic.

A Europa i també a Castella no mancaren aquests il·lustres personatges, però Catalunya, després de la unió amb Castella, havia vist desaparèixer, per casaments o trasllats, les més importants famílies i, a més, les rendes que els seus bisbes gaudien eren molt inferiors a les dels bisbes castellans²⁹. Tampoc les ciutats catalanes disposaven dels recursos necessaris. Aquesta impossibilitat de trobar un "fundador", semblava condemnar el col·legi de Barcelona a una existència molt precària i l'abocava, fins i tot, a la desaparició.

27. *Y así ha sido forçado dexar la lección de casos de consciencia que era la cosa más provechosa y que dava más crédito a la Compañía que quanto aquí se havia hecho*. Carta del P. Gestí al P. Laínez, Barcelona 30 de desembre de 1558, ARSI. Hisp. 96, foli 247 r. L'any següent, hom tracta de portar un lector de teologia perquè així es puguin tenir classes al col·legi. Carta del P. Roman a Francesc de Borja, Saragossa 1 de juliol de 1560. Ibid. Hisp. 103, foli 307 r.

28. Bé que la carta del P. Fuentes al P. Laínez, Barcelona 15 de setembre de 1556, ens parla de "*la obra de un quarto muy lindo de piedra que se a enpeçado a labrar va adelante*". Ibid. Hisp. 99, foli 360 v. La visió que de l'obra i vida del col·legi ens dóna el P. Ramírez és ben negativa. Carta del P. Ramírez al P. Laínez, València 25 de maig de 1563. Ibid. Hisp. 100, foli 217 r.

Important per conèixer l'estat d'aquestes obres en començar el rectorat del P. Ayala és l'informe enviat al 1562 a Roma, que diu així: "*Lo lloch hont està edificada la Iglesia que vuy en lo any 1562 es de quatre arcades solament i no esta acabada; la primera part que ix desde el endret de la paret de la porteria a la Rambla on està la porta de la yglesia, se prengué del pati de la rambla ab llicentia de la Ballia general y es lo lloch franc alou. L'altra part que entra envers lo carrer den Juglar era una casa y corral que tenia exida en lo carrer de la parra y a la Rambla y tenia de ampla del carrer de la parra envers lo carrer del Carme iguahnent set canes, un pabn i mig y de llarg de la Rambla envers lo carrer den Juglar set canes y 7 palms y tenense en directa y alodial señoria de tres indivissament (...). Al costat de dita casa y corral a la part de ponent lo carrer den Juglar se comprà altra caseta que tenia porta al dit carrer de la parra; lo llarg de la qual era desde el carrer de la parra adintre envers lo carrer del Carme de sis canes, set palms y mig y lo ample era de sobredita casa y corral envers lo carrer den Juglar dos canes y mitja (...). Esta casa nos serveix al present en lo any 1562 de sacristia y en ella se ha de continuar l'Església. Les ditas dos casas y lo corral se compreren de na Eulàlia Atleta, alias Sabones, l'any 1552.*" , continua amb el mateix detall l'enumeració de les altres cases veïnes que permeteren el posterior engrandiment de l'obra, tant de l'església com del col·legi. *Compre de les primeras casa abont fonc edificada la Iglesia*. ARSI. Arag. 23, folis 457 r.-458 r. Segueix: *Adquisició de la casa que fonch de Mado. Loca*. Ibid. foli 258 r. A continuació són enumerades detalladament les altres cases comprades ja en temps del P. Ayala. Ibid. folis 258 r.-261 r.

29. El bisbe de Barcelona ajuda el col·legi, però més ho faria —diu— si "*tuviera las fuerças como los prelados de Castilla*". Carta del P. Baptista de Barma al P. Laínez, Barcelona 22 de novembre de 1559. Ibid. Hisp. 96, foli 471 r. Vegeu també nota 25.

En teoria existia un altre camí per assolir aquest capital fundacional: aconseguir que la Cúria romana concedís el traspàs de la propietat d'un benefici eclesiàstic, en concret una abadia o priorat, a un determinat col·legi i amb ella les rendes que produïa. El moment semblava propici per al col·legi de Barcelona, car existien a Catalunya 22 abadies o priorats quasi buits i condemnats a la desaparició. A Barcelona, hom havia pensat en aquest camí abans del govern del P. Ayala; concretament, en Pere Domènec, abat de Vilabertran, havia demanat d'ingressar a la Companyia i havia ofert la donació de l'abadia per a fundar el col·legi³⁰, però les seves fundacions a Portugal l'obligaren a traslladar-se a aqueix país i desparegué, així, l'esperança de rebre aquella abadia, amb les rendes.

El P. Ayala no podia desconèixer tal precedent i hi veié l'única sortida possible per al col·legi de Barcelona. Després de no poques dificultats, assolí per al col·legi el monestir de Sant Pere de Casserres, amb propietats i senyorijs. Com que ja vàrem publicar els documents més importants d'aquest afer³¹, en podem prescindir ara. Malgrat que es tractava d'una bona renda anual, calia primer posar en ordre tots els aspectes econòmics i senyorijs, que suposaven: unes despeses inicials i prou maldecaps. Hom pensà en la possibilitat de completar les rendes incorporant alguna altra de les suara esmentades 22 abadies, o bé priorats, de Catalunya que aleshores es trobaven en una situació religiosa precària; en concret en fou considerat el monestir de Sant Pau del Camp³², però les pretensions resultaren infructuoses. Més endavant, àdhuc es pensà en el de Sant Martí de Canigó³³.

El P. Ayala era realista; concèixia, com hem vist, les limitacions econòmiques de la ciutat comtal, però això encara l'esperonà més per a cercar una solució. L'arribada a Barcelona de na Maria Manrique de Lara Folch de Cardona³⁴, filla del Duc de Nájera, Don Antonio Manrique de Lara, que havia estat virrei de Navarra i sota les ordres del qual havia lluitat Ignasi de Loiola. Na Maria sempre havia estat benefactora la Companyia i això va fer pensar el P. Ayala en la possibilitat que ella esdevingués la fundadora del col·legi. Na Maria Manrique de Lara havia estat cambrera major de l'emperadriu Maria, germana de Felip II, i estava ben relacionada amb conegudes famílies nobles; d'altra banda, però, aquesta situació social l'obligava a portar una vida no exempta de dispendis representatius. Al P. Ayala, no li costà gaire d'entrar en contacte amb ella, essent com era un home de dots naturals per al tracte amb la gent i, així, ben aviat es va assabentar que, malgrat les aparençes, els recursos econòmics de què disposava eren prou limitats i els més importants eren vitalicis, car la renda que rebia dels drets que li havia concedit la corona de Castella era no més fins a la seva mort.

El que ella anava fent era donar almoines, més o menys quantioses. El Provincial s'en fa ressò quan escriu aqueix any a Roma demanant gràcies espirituals per alguns benefactors:

30. Sobre la possibilitat d'aplicar les rendes de l'abadia de Vilabertran havia ja preguntat el rector del col·legi al P. Laínez, en carta del 26 d'octubre del 1557. Ibid. Hisp. 95, foli 181 r.

31. BORRÁS i FELIÚ, Antoni: "L'acte de presa de possessió del Monestir de Sant Pere de Casserres pel rector del Col·legi de Barcelona el 28 d'octubre de 1573" a *XXXIII Assemblea intercomarcal d'estudiosos*, Granollers, 1987, p. 123-133.

Idem: "Els llocs de Berà, de Roda de Berà i Creixell de Mar i el Col·legi de Betlem de la Companyia de Jesús de Barcelona. Problemes de senyoriu i de conreu. Finals del segle XVI" a *XXIX Assemblea intercomarcal d'estudiosos*, Sitges, 1984, p. 145-153.

32. Carta del P. Rubies al P. Laínez, Barcelona 19 d'octubre de 1564, ARSI, Hisp. 102, foli 31 r. Sobre Sant Pau del Camp, vegeu la correspondència dels mesos de setembre i octubre del 1564 i que mereixen un estudi a part.

33. BORRÁS i FELIÚ, Antoni: "El Monestir de Sant Martí de Canigó i la Companyia de Jesús (1607-1609)" a *Miscel·lània Fort i Cogul*, Montserrat, 1984, p. 77-102.

34. Una petita biografia d'ella és pot trobar a CREIXELL, Juan: *San Ignacio de Loyola. Gloria Póstuma*, Barcelona, 1922, p. 211-219.

Lo mismo me ha pedido una Señora Doña Maria Manrique de Lara, hija del Duque de Nájera, muy gran devota de toda la Compañía y bienhechora de este collegio yo lo pido también a V.P. porque le devemos mucho y ella quasi haze la obra deste collegio³⁵.

Les obres de l'edifici avançaven, "ha salido muy hermosa" escriu Ayala al General, tot atribuint aquesta realitat a l'ajuda de na Maria, que "es la que es la madre y el todo de estas obras". I inclús, per poder afavorir més el col·legi "A mercado una casa pared y medio de la nuestra, donde agora vi, ve contentisima. Esta casa que nos dexa después de sus días viene muy apropósito para hazer guerta de que tiene [el col·legi] necesidad grande³⁶".

A més, na Maria havia anat a Montsó per demanar favors a Felip II, de qui va rebre 3.400 lliures i el permís per a desempenyorar certa renda de la que podria testar.

La carta del P. Ayala continua eufòrica:

Todo lo que tiene y ternà, tiene para la Compañía y agora en vida de mil y quinientos ducados de renta que tiene, más gasta con nosotros que en su casa porque se ha desecho de mucha gente y gastos y queda muy ahorrada³⁷.

Tanmateix, la realitat no responia a les aparences: era cert que na Maria havia reduït moltes despeses, que treballava incansablement per afavorir el col·legi, enriquint-lo amb joies per al culte, i que havia dit que deixaria la seva casa en herència, però no podia deixar les rendes de què disposava, perquè, com ja hem indicat, aquestes rendes eren una concessió de per vida.

Per la carta del rector al General datada el 2 d'abril de 1566, sabem que la "casa esta ya acabada del todo syn faltar nada" i que hi habitaven divuit jesuïtes i s'esperava que vindrien aviat "diez estudiantes y un maestro que seran por todos 30³⁸".

Dos mesos després comunicava el rector a Roma que hom havia construït un petit afegitó per ubicar les oficines i diu:

Ha salido muy lindo y adorna toda la demás obra y perfecciona del todo la casa... Todo se deve a la Sra. doña Maria de la qual nos dió agora quinientos escudos para quitar un censo de mil que teniamos y cobramos otros quinientos de la merced del Rey y así quedamos con casa y sin deudas³⁹.

El veïnatge facilitava les freqüents visites de na Maria a l'església i el col·legi, i el seu afecte envers el P. Ayala, augmentat possiblement pel fet de trobar-se relativament sola, anirà creixent i afavorirà els esdeveniments. Algú –no creiem que fos el mateix P. Ayala– li parlà de la possibilitat d'esdevenir "fundadora", notícia que arribà a Roma i el General, amonestà el Provincial pensant que ell que havia fet el comentari i el Provincial ho nega, "yo no he prometido que seria fundadora⁴⁰".

El problema central radicava en el fet que el capital de què gaudia na Maria estava lligat a la seva vida; només algunes de les rendes, per concessió reial, les podrien gaudir els seus hereus per tres anys més després de la seva mort, però això no solucionava el problema de la fundació. Si la voluntat era que es tractés d'una veritable fundació, calia canviar les coses i hi havia diferents camins: un, que el rei li fes més donacions, recordant el servei que havia prestat a la seva germana l'emperadriu; un altre, que assolís, del mateix rei, que les seves rendes passessin de vitalícies a perpètuas, –cosa que la corona no va concedir, malgrat els viatges de na Maria a la cort, àdhuc fins a la llunyana Valladolid–; un tercer camí, difícil i arriscat, que fou el que possibilità a la fi la fundació, era invertir les seves rendes vitalícies

35. Carta del P. Antonio Cordeses al P. Laínez, Barcelona 12 de febrer de 1562. ARSI. Hisp. 99, foli 351 v.

36. Carta del P. Ayala al P. Laínez, Barcelona 17 de gener de 1564, Ibid. Hisp. 101, foli 46 r.

37. Ibid.

38. Carta del P. Ayala a Francesc de Borja, Barcelona 2 d'abril de 1566. Ibid. Hisp. 103, foli 171 r.

39. Carta del P. Ayala a Francesc de Borja, Barcelona 27 de juny de 1566. Ibid., foli 289 r.

40. En una fulla solta. Ibid. Hisp. 106, foli 181 r. Ho repeteix en una carta datada a Saragossa l'11 de febrer de 1568. Ibid. Hisp. 108, foli 67 r.

en propietats i censos i bescanviar altres, buscant sempre les que donessin més interès i que poguessin ésser testades i assegurar d'aquesta manera una renda al col·legi, després de la seva mort. En aquesta tasca també foren utilitzats diners del col·legi i esmerçats més de 10 anys, possibilitant, a la fi, la "fundació" del col·legi.

Una de les dificultats, potser la més dolorosa, sorgí de l'amistat entre na Maria i el P. Ayala, mal entesa per alguns jesuïtes, que hi trobaven un nou motiu d'atac contra ambdós i per la que semblava imminent fundació del col·legi, que suposaria un rectorat més prolongat del P. Ayala.

Les limitacions d'una comunicació no ens permeten d'enumerar les curioses solucions que, successivament, foren proposades pels contraris a Ayala, favorables de potenciar el col·legi de València, per tal d'allunyar-lo de Barcelona. Indico, només, ací, que finalment triomfaren els esforços del binomi Maria - Ayala i que ella féu donació en vida de tot el que tenia, deixant-ho al col·legi. Quedà ben especificat, en l'acta notarial, aquesta cessió de na Maria i l'acceptació de la Companyia⁴¹. Només quedaven reservades 1.000 lliures per a repartir entre els criats en el moment de que morís⁴².

Na Maria havia esdevingut, per fi, fundadora, l'any 1573, i calia treure els signes que poguessin portar a engany, com l'escut del bisbe de Segorb, qui per haver ajudat a l'inici de les obres, havia estat col·locat a l'entrada de l'església⁴³; a més, rebria na Maria la candela simbòlica⁴⁴ i quan, el 20 de novembre de 1588, morí fou enterrada al presbiteri de l'església del "seu" col·legi⁴⁵.

No podem deixar de parlar, per finalitzar el nostre article, del més important d'un col·legi: els seus alumnes. L'any 1563, poc després de l'inici del govern del P. Ayala, el col·legi tenia únicament estudiants jesuïtes en nombre de 13, dels quals només sis estudiaven a la casa, anant la resta a l'Estudi General⁴⁶; el 1567 comencen a assistir al col·legi estudiants no jesuïtes. Dels molts que demanen plaça i a causa de la manca de local, i per no ofendre l'Estudi General, només en foren admesos 4⁴⁷; el 1569 augmenten les peticions i el rector demana a Roma la creació d'una segona càtedra de teologia, que serà concedida l'any següent⁴⁸; aquest any assisteixen a classe, a més dels 12 jesuïtes de la casa, 80

41. El document de donació fou enviat pel P. Ayala al P. General Everardo Mercuriano en carta del 2 de setembre de 1579; s'hi constataren les noves donacions. ARSI, Hisp., 128, foli 207 r. A Roma, s'hi afegí l'acceptació per part de la Companyia de la donació.

42. Testament subscrit el 21 d'agost de 1587. ARSI, Hisp. Cong., 43, folis 250 r. i v.

43. "Las armas del obispo de Segorbe que estan en la Iglesia de Barcelona se pueden quitar, pero ésto se haga poco a poco y con el menor rumor posible". Carta del General al P. Ayala, Roma 14 de setembre de 1575. ARSI, Arag., I, foli 43 r.

44. Després d'enumerar alguns donatius, continua l'annua del 1574: *En lo qual no entran continuos favores y beneficios que la Ihna. Señora doña Maria de Lara, hija del duque de Nájera, haze a todo el collegio, por lo qual ha merecido que por orden de Vuestra Paternidad el dia del año nuevo de 75 tome la possessión de fundadora dándole la candela como es costumbre*. ARSI. I Hisp. 122, foli 271 r. A mitjan 1574 el General enviava una minuta al Provincial amb l'esment: "Escoja la señora Doña Maria de Lara el dia que la pluguiere enque se le aya de dar la candela". Ibid. Arag. I, foli 27 r.

45. El seu enterrament fou un esdeveniment ciutadà; malgrat que ella havia demanat una cerimònia senzilla, cent clergues i la noblesa de Barcelona acompanyaren el seu fèretre portat per 12 cavallers, pels carrers de la ciutat i en arribar a l'església de Betlem començaren uns oficis religiosos que durarien tres dies. *Colegio de Bethlem*, op. cit., foli 9 r.

46. Veure les notes 35 i 37.

47. Aquest any començà un curs d'arts i "aunque se començó muy tarde el curso fuimos muy importunados de estudiantes que querian passar a oír en nuestra casa, de los quales por no desabrir a la universidad, y por no tener lugar cómodo solo se admitieron más de quatro moços...". ARSI. Arnuia 1566. I Hisp. 141 r., foli 87. Vegeu, també, l'annua de 1567. Ibid. folis 122 r. i v.

48. El mateix any que començà la primera càtedra de teologia, en fou demanada una segona. És interessant el que escrivia el Provincial P. Antonio Cordes al General: *Aquí havemos puesto ya una lición de theologia, lee el P. Vallpedrosa y a caydo tanto en gusto en los estudiantes su leer que vienen a oyrla 60 ho 70 fuera de los nuestros que son 12 muy buenas habilidades todos. Ase puesto sin contradicción de nadie, antes con aplauso de los maestros de las escuelas porque nos son amigos y el principal dellos publicó nuestra lición desde su cátedra a sus oyentes encomendándoles que viniessen a oyrla. Tenemos por cierto que si ponemos otra lición no quedará theologo estudiante en las escuelas que no venga a oyr a nuestra casa, y son muchos, creo que pasan de 140. Havemos mirado en que en nuestra casa se lea en horas que no se encuentre con los maestros de las escuelas, lo mismo en la parte que se lee de Sto. Thomas*. Ibid. I Hisp. 112, foli 63 r. Na Maria havia demanat, per la seva part, al General que començés al col·legi una segona càtedra de teologia. Ibid. I Hisp. 114, foli 104 r. i v.

estudiants, de fora de la Companyia⁴⁹; l'any 1570 seran 40 els estudiants "els millors de la Universitat⁵⁰". Dos anys després, el 1572, al col·legi van 150 estudiants de la ciutat⁵¹, creixent l'any següent fins a propiar-se al notable nombre de 200 alumnes⁵². Aquest nombre obligà a donar les classes de teologia al "refectori", i les autoritats de la ciutat proposaren de passar-les al veí Estudi General. Per la mateixa font sabem que hom demanà la publicació de les lliçons donades⁵³. A les acaballes del període estudiat, el nombre d'alumnes era de 140⁵⁴.

Han acabat els temps fundacionals, ara el col·legi haurà de consolidar-se i augmentar l'espai físic i el nombre i el prestigi dels seus professors i alumnes. El P. Ayala, amb els seus esforços i sofriments, havia assolit el que s'havia fixat a principis del seu mandat, i no podem deixar d'admirar-nos-en, en llegir, el que quasi a manera de testament escriu al General:

En once años que a que estoy aqui ni nadie se me a salido de la Compañía, ni metido carutxo, ni a sucedido desgracia a domino factum est, los que comenzaron los estudios los acaban sin faltar ninguno en lo material, en este tiempo he edificado casa para quarenta y hagora acabo la Illesia, ase dotado de quinientos ducados que la Sra. doña Maria le da de renta y llegados a setecientos con la merced, que el emperador le hace, y el priorato que valdra mil de suerte que confio yo en el Señor que podra sustentar adelante este colegio pasados de cincuenta sujetos⁵⁵.

Un any després d'assolida la fundació morí a Barcelona el seu artífex, el P. José de Ayala, el dia 17 d'octubre de 1580.

Notes

Utilitzo les següents sigles:

ARSI: Archivum Romanum Societatis Iesu (Roma)

APC: Arxiu de la Província de Catalunya de la Companyia de Jesús (Sant Cugat del Vallès).

49. Carta del P. Ayala al P. Dionisio Vázquez, Barcelona 14 de novembre de 1569. Ibid. Hisp. 112, foli 139 r.

50. *Los estudiantes externos que son más de quarenta que son los más i meiores de la universidad lo han pedido.* Carta del P. Gaspar Joan Valpedrosa a Francesc de Borja, Barcelona 25 d'abril de 1570. Ibid. Hisp. 114, foli 89 r.

51. *Los estudios van muy bien después que se leen dos liciones, oyen ciento y cinquenta estudiantes.* Carta del P. Ayala al P. Joan de Polanco, Vicari General, Barcelona 15 de desembre de 1572. Ibid. Hisp. 118, foli 16 v.

52. Carta del P. Ayala al nou General Everardo Mercuriano, Barcelona 16 de setembre de 1573. Ibid. Hisp. 119, foli 117 v. Hi podem llegir: "*De la Universidad vienen a saber qué que horas queremos nosotros leer para que ellos ordenen las suyas, y la Ciudad embió a pedir que en ninguna manera se dexaran los estudios de theologia, que nuestras liciones las tienen por propias*". El mes següent tornava a escriure al General: "*Las liciones desde collegio son tambien recibidas que la Ciudad y estudio viendo que tardavamos en leher me an enbiado a pedir, pensando que las queriamos dexar, que las prosiguiemos y el studio asentado sus liciones y oras lo a hecho tiniendo respeto a las nuestras y nos an enbiado a ofrecer las mejores oras de 3 a 4 y de 9 a diez por la mañana y basi se proseguiran*". Ibid., foli 118 v.

53. Carta del P. Joan Planas al General, Barcelona 18 d'octubre de 1574. Ibid. Hisp. 122, foli 146 r. Un mes abans havia escrit el P. Ayala al mateix General: *Oyran de fuera cerca de docientos. En el estudio no leben a Sto. Thonas porque lo dexan para el collegio y estinan en más nuestras liciones que las del estudio.* Ibid. Hisp. 119, foli 141 r.

54. Aquesta annua de 1576, a més de comunicar la presència de 140 alumnes externs, diu que l'església està totalment enllestida i que posseïx ornaments riquíssims i bones pintures i que acaba de rebre de na Maria una propietat que anirà molt bé per al descans dels estudiants i l'alimentació de la comunitat. Ibid. Arag. 25/I, foli 2 v.

55. Carta del P. Ayala al P. E. Mercuriano, Barcelona 16 de setembre de 1573. Ibid. Hisp. 119, foli 117 v.